INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENTIFIC RESEARCHERS
ISSN: 3030-332X Impact factor: 9,493 Volume 17, issue 1, Aprel 2026
https://wordlyknowledge.uz/index.php/IJSR worldly knowledge
Index: google scholar, research gate, research bib, zenodo, open aire.
https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG
https://www.researchgate.net/profile/Worldly-Knowledge
https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3030-332X

DAVLAT BUDJETI TAQCHILLIGI, YUZAGA KELISH SABABLARI VA BARTARAF ETISH YO'LLARI

Iskandarov Bekzod Abdijalilovich
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Iqtisodiyot nazariyasi kafedrasi katta o'qituvchisi
Qarshiboyev Temurbek
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

Annotatsiya

Mazkur maqolada davlat budjeti taqchilligi tushunchasi, uning iqtisodiy mohiyati hamda yuzaga kelishiga ta'sir etuvchi asosiy omillar tahlil qilinadi. Budjet taqchilligining shakllanishida daromadlar va xarajatlar o'rtasidagi nomutanosiblik, iqtisodiy o'sish sur'atlarining pasayishi, soliq bazasining torligi hamda davlat xarajatlarining samarasiz taqsimlanishi kabi omillar muhim o'rin tutishi asoslab beriladi. Shuningdek, makroiqtisodiy barqarorlikka ta'siri nuqtayi nazaridan budjet taqchilligining oqibatlari ko'rib chiqiladi. Maqolada davlat budjeti taqchilligini kamaytirish va uni boshqarishning asosiy yo'llari sifatida fiskal siyosatni takomillashtirish, soliq tizimini optimallashtirish, davlat xarajatlarining samaradorligini oshirish hamda iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish choralari tahlil qilinadi. Xalqaro tajribalar va milliy iqtisodiyot amaliyotiga tayangan holda taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi. Ushbu tadqiqotning amaliy ahamiyati shundaki, u davlat moliyaviy barqarorligini ta'minlashga qaratilgan ilmiy asoslangan yondashuvlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: davlat budjeti, budjet taqchilligi, fiskal siyosat, soliq tizimi, davlat xarajatlari, makroiqtisodiy barqarorlik, iqtisodiy o'sish, moliyaviy siyosat, budjet balanslashuvi.

Kirish. Davlat budjeti har bir mamlakat moliya tizimining asosiy bo'g'ini bo'lib, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Budjet daromadlari va xarajatlari o'rtasidagi muvozanat buzilganda budjet taqchilligi yuzaga keladi, bu esa makroiqtisodiy jarayonlarga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bugungi globallashuv sharoitida ko'plab davlatlar, jumladan rivojlanayotgan iqtisodiyotlar ham budjet taqchilligi muammosiga duch kelmoqda. Ushbu holat iqtisodiy siyosatning samaradorligi, soliq tizimi barqarorligi hamda davlat xarajatlarini boshqarish mexanizmlarining holati bilan chambarchas bog'liqdir.

Budjet taqchilligining yuzaga kelish sabablari turlicha bo'lib, ular orasida iqtisodiy o'sishning sekinlashuvi, soliq tushumlarining yetarli darajada shakllanmasligi, noratsional davlat xarajatlari hamda tashqi iqtisodiy omillar ta'siri alohida ahamiyatga ega. Shuningdek, investitsion faollikning pasayishi va iqtisodiyotning norasmiy sektori ulushining yuqoriligi ham budjet daromadlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, budjet taqchilligi nafaqat davlat moliyaviy tizimining muvozanatiga, balki inflyatsiya darajasi, davlat qarzi va umumiy iqtisodiy barqarorlikka ham ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli ushbu muammoni chuqur tahlil qilish va uni bartaraf etish yo'llarini ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Bundan tashqari, budjet taqchilligi muammosini o'rganish faqat nazariy yondashuv bilan cheklanib qolmay, amaliy moliyaviy jarayonlar bilan uzviy bog'liq holda tahlil qilinishi lozim.

Mazkur maqolada fiskal intizomni mustahkamlash, soliq ma'murchiligini takomillashtirish hamda davlat xarajatlari samaradorligini oshirish masalalariga alohida e'tibor qaratiladi. Davlat moliyaviy siyosatining budjet barqarorligini ta'minlashdagi o'rni ham chuqur tahlil etiladi. Tadqiqotning dolzarbligi so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan davlat moliyasini boshqarish islohotlari hamda budjet rejalashtirishni o'rta muddatli iqtisodiy rivojlanish maqsadlari bilan uyg'unlashtirish zarurati bilan ham izohlanadi. Olingan xulosalar fiskal barqarorlikni mustahkamlash va surunkali budjet taqchilligi bilan bog'liq xavflarni kamaytirishga xizmat qilishi mumkin.

Asosiy qism. Davlat budjeti taqchilligi iqtisodiy tizimda daromadlar va xarajatlar o'rtasidagi nomutanosiblik natijasida yuzaga keladigan muhim makroiqtisodiy muammolardan biridir. Uning mazmuni davlatning moliyaviy resurslari belgilangan xarajatlarni qoplashga yetarli bo'lmaganda namoyon bo'ladi. Nazariy jihatdan budjet taqchilligi har doim ham salbiy hodisa sifatida qaralmaydi, chunki ayrim holatlarda u iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish yoki strategik investitsion loyihalarni moliyalashtirish vositasi bo'lishi mumkin. Biroq, taqchillikning doimiy va yuqori darajada saqlanib qolishi davlat qarzining ortishi, inflyatsion bosimning kuchayishi hamda moliyaviy barqarorlikning zaiflashishiga olib keladi.

Budjet taqchilligining yuzaga kelish sabablari turli iqtisodiy va institutsional omillar bilan izohlanadi. Birinchi navbatda, iqtisodiy o'sish sur'atlarining pasayishi davlat daromadlarining qisqarishiga sabab bo'ladi. YaIM hajmining sekin o'sishi yoki inqirozli holatlar soliq bazasini toraytiradi, bu esa budjetga tushumlarni kamaytiradi. Ikkinchi muhim omil sifatida soliq tizimining samaradorligi pastligi va soliq ma'murchiligining yetarli darajada rivojlanmaganligini ko'rsatish mumkin. Norasmiy iqtisodiyot ulushining yuqoriligi ham davlat budjetiga tushadigan real daromadlarni cheklaydi.

Shuningdek, davlat xarajatlarining tarkibi va ularning samaradorligi ham budjet taqchilligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ayrim hollarda ijtimoiy va iqtisodiy loyihalarga ajratiladigan mablag'lar yetarli darajada nazorat qilinmasligi yoki samarasiz ishlatilishi budjet yukini oshiradi. Davlat sektorida ortiqcha ma'muriy xarajatlar, samarasiz subsidiyalar va iqtisodiy jihatdan asoslanmagan investitsiyalar ham taqchillikni kuchaytiruvchi omillar sirasiga kiradi. Bundan tashqari, tashqi iqtisodiy sharoitlar, jumladan, eksport narxlarining o'zgarishi yoki global moliyaviy beqarorlik ham budjet daromadlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Budjet taqchilligining makroiqtisodiy oqibatlari keng qamrovli bo'lib, u iqtisodiy tizimning turli sohalariga ta'sir qiladi. Avvalo, taqchillikning yuqori darajasi davlat qarzining ortishiga olib keladi. Davlat qarzining oshishi esa kelajak avlod zimmasiga moliyaviy yukni kuchaytiradi va iqtisodiy mustaqillik darajasini pasaytiradi. Ikkinchidan, budjet taqchilligi monetar siyosatga bosim o'tkazib, inflyatsiya darajasining oshishiga sabab bo'lishi mumkin. Markaziy bank tomonidan pul massasining ortishi hisobiga budjet defitsitini moliyalashtirish holatlari narxlar barqarorligiga salbiy ta'sir qiladi. Uchinchi jihat sifatida esa investitsion muhitning yomonlashuvi va iqtisodiy ishonchning pasayishini qayd etish mumkin.

Budjet taqchilligini kamaytirish va uni samarali boshqarish bir qator kompleks choralarni talab etadi. Eng avvalo, fiskal siyosatni takomillashtirish orqali daromadlar va xarajatlar o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash muhimdir. Soliq tizimini isloh qilish, soliq bazasini kengaytirish hamda soliq to'lovchilar uchun shaffof va qulay mexanizmlarni joriy etish

budjet daromadlarini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, soliq intizomini kuchaytirish va norasmiy iqtisodiyot ulushini qisqartirish ham muhim vazifalardan biridir.

Davlat xarajatlarini optimallashtirish ham budjet barqarorligini ta'minlashda asosiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Xarajatlarning samaradorligini baholash tizimini joriy etish, byudjet mablag‘laridan foydalanishda natijadorlik tamoyiliga amal qilish va keraksiz xarajatlarni qisqartirish muhim ahamiyatga ega. Ijtimoiy va iqtisodiy dasturlarni rejalashtirishda ularning uzoq muddatli samaradorligi va iqtisodiy asoslanganligi inobatga olinishi lozim.

Bundan tashqari, iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish budjet taqchilligini kamaytirishning eng muhim strategik yo‘nalishlaridan biridir. Investitsion faollikni oshirish, xususiy sektorni qo‘llab-quvvatlash va sanoat ishlab chiqarishini kengaytirish orqali soliq bazasini kengaytirish mumkin. Tashqi qarz siyosatini oqilona boshqarish ham muhim ahamiyatga ega bo‘lib, qarz mablag‘larini faqat yuqori daromad keltiruvchi loyihalarga yo‘naltirish zarur.

Umuman olganda, budjet taqchilligi murakkab va ko‘p omilli iqtisodiy hodisa bo‘lib, uni bartaraf etish tizimli yondashuvni talab qiladi. Fiskal intizomni kuchaytirish, iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish va davlat moliyasini samarali boshqarish orqali budjet barqarorligiga erishish mumkin. Shu jihatdan, budjet siyosatini takomillashtirish nafaqat moliyaviy barqarorlikni ta'minlaydi, balki uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanish uchun ham mustahkam asos yaratadi.

Xulosa. Davlat budjeti taqchilligi masalasi iqtisodiy tizimning barqarorligi bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, uni chuqur tahlil qilish natijasida shuni anglash mumkinki, mazkur muammo faqat daromad va xarajatlar nomutanosibligi emas, balki institutsional va tarkibiy omillar yig‘indisi natijasidir. Tadqiqot xulosalariga ko‘ra, budjet taqchilligining barqaror tarzda saqlanib qolishi iqtisodiyotda inflyatsion bosimni kuchaytirishi, davlat qarzining ortishiga olib kelishi hamda kelajakdagi fiskal imkoniyatlarni cheklashi mumkin. Shu sababli budjet siyosatini shakllantirishda qisqa muddatli ehtiyojlardan ko‘ra uzoq muddatli makroiqtisodiy barqarorlik ustuvor bo‘lishi lozim. Amaliy jihatdan eng muhim yo‘nalishlardan biri soliq tizimini takomillashtirish bo‘lib, bunda soliq bazasini kengaytirish, soliq to‘lov intizomini kuchaytirish va raqamli ma'murchilikni joriy etish orqali budjet daromadlarini barqaror oshirish mumkin. Shu bilan birga, davlat xarajatlarini optimallashtirish zarur bo‘lib, har bir xarajat yo‘nalishi iqtisodiy samaradorlik mezonlari asosida qayta ko‘rib chiqilishi, samarasiz subsidiyalar bosqichma-bosqich qisqartirilishi va ijtimoiy loyihalarda natijadorlikka yo‘naltirilgan yondashuv joriy etilishi lozim. Yana bir muhim amaliy yo‘nalish sifatida iqtisodiy o‘sishni jadallashtirish orqali soliq tushumlarini tabiiy ravishda oshirish masalasi turadi, bunda investitsion muhitni yaxshilash, xususiy sektorni rivojlantirish va ishlab chiqarish salohiyatini kengaytirish hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Shuningdek, davlat qarzini boshqarishda ehtiyotkorlik tamoyiliga amal qilish, qarz mablag‘larini faqat yuqori qaytish beradigan infratuzilma va ishlab chiqarish loyihalariga yo‘naltirish zarur. Xulosa sifatida aytish mumkinki, budjet taqchilligini bartaraf etish bir martalik chora emas, balki uzluksiz fiskal islohotlar va iqtisodiy boshqaruv sifatini oshirishni talab qiladigan jarayondir, shuning uchun amaliy tavsiyalar tizimli ravishda amalga oshirilsa, davlat moliyaviy barqarorligini ta'minlash va iqtisodiy rivojlanish uchun mustahkam asos yaratish mumkin.

ISSN: 3030-332X Impact factor: 9,493 Volume 17, issue 1, Aprel 2026
https://wordlyknowledge.uz/index.php/IJSR worldly knowledge
Index:* *google scholar, research gate, research bib, zenodo, open aire.
https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG
https://www.researchgate.net/profile/Worldly-Knowledge
https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3030-332X

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduqodirov, A. (2018). Mehnat bozori va ishsizlik muammolari. *Iqtisodiyot va ta'lim*, 3(19), 112–117.
2. Akbarov, M. (2020). Milliy mehnat bozori: rivojlanish tendensiyalari va istiqbollari. *O'zbekiston iqtisodiyoti*, 4(40), 58–65.
3. Bektosh, N. (2022). Mehnat resurslaridan samarali foydalanish istiqbollari. *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar*, 10(3), 74–81.
4. Ergashev, S. (2021). Yoshlarni mehnat bozoriga tayyorlash va bandlik muammolari. *Yoshlar va zamonaviy jamiyat*, 2(7), 123–129.
5. Jo'rayev, S. (2018). O'zbekiston mehnat bozorida bandlik muammolari va ularni hal qilish yo'llari. *Iqtisodiyot*, 2(30), 51–57.
6. Karimova, D. (2017). Zamonaviy mehnat bozorining shakllanishi va rivojlanish yo'nalishlari. *O'zbekiston iqtisodiyoti*, 1(25), 92–99.